

KONSTANTİN VE HELENA (ESKİ ANDAVAL) KİLİSESİ

Sacit PEKAK

Konstantin ve Helena kilisesi, Niğde'yi Kayseri'ye bağlayan kara ve demir yolunun kenarında, şehir merkezinin 8 km. kuzeydoğusunda, Aktaş'a bağlı Yeniköy'de yer almaktadır¹. Kilisenin kuzeyinde üç derslikli bir ilköğretim binası bulunmaktadır. Günümüzde büyük oranda yıkık olan kilisenin kitabesi yoktur. Dönem kaynaklarında da yapı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle yapının inşaat tarihi, banisi ve klime hafif edildiği bilinmemektedir. Stzygowski (1903: 67), yöredeki Rumlar'ın, kiliseyi

İmparator Konstantin'in annesi Helena'nın Kudüs yolculuğu sırasında inşa ettirdiğine inandıklarını belirtmektedir². Rott (1908: 103), benzer bilgileri vermektedir. Kilisenin, en azından bugün yıkıntıları görülen yapının Helena tarafından inşa ettirildiğine inanılan kilise olduğu oldukça şüphelidir. Buna karşın, kilisenin bulunduğu bölge, Geç Antik dönemde, Konstantinopolis'den Kilikya Pylas'ine (Gülek Boğazı) giden, stratejik yol üzerinde bulunduğu bilinmektedir³.

Yapı hakkında bilgi veren araştırmacılar, mimari ve mimari plastik özellikleri göz önüne alarak, kiliseyi 5. ve 6. yüzyıllar arasına tarihlendirmektedirler⁴.

¹ Kilise yayınlarda çoğunlukla „H. Konstantinos kilisesi (Stzygowski 1903: 67; Ötügen 1987: 125) veya „Konstantin Kilisesi“ (Rott 1908: 103; Restle 1979: cilt 1, 36) olarak geçmektedir. Yapıda bulunan ve Konstantin ve Helenayı Gerçek Haç'ta birlikte gösteren duvar resmine dayanarak kiliseye „Konstantin ve Helena Kilisesi/Bazilikası olarak adlandırılmaktadır.

² Büyük Konstantin'in annesi olan Helena, Bithynya'da 250 veya 257 yılında doğmuş, Roma'da 330 veya 336 yılında ölmüştür. Yaklaşık 325 yılından sonra „Augusta“ ilan edilmiştir. Ölümünden sonra azize olarak saygı görmüştür; 21 Mayıs onun anı günüdür. 326 yılında Kutsal Toprakları ziyaret etmiş ve kiliseler inşa ettirmiştir. Hıristiyan dünyasında bir „Helena Efsanesi“ oluşmuş ve bu arada onun Kudüs'ten İsa'nın gerilediği Gerçek Haç'ı bularak başkente getirdiği inancı yayılmıştır bkz. Gregory 1991:cilt 2,909

³ Hild ve Restle 1981: 140

⁴ Stzygowski, yapının 7. öncesinde inşa edilmiş olduğunu belirtmektedir (1903: 159); Rott (1908: 107), kilisenin

5. yüzyılda inşa edildiğini, bölgeye yapılan ilk Arap akınlarından sonra neflerin üzerinin tonozla kaplandığını belirtmektedir. Restle (1978: 980), yapının oranlarını İstanbul'daki Studios bazilikasının oranlarıyla

Ancak, yapı daha sonraları birden çok kez onarım geçirmiş olmalıdır. Yüzyıllar içinde kilisenin bulunduğu bölge kutsal bir alana dönüşmüş, duvarlarında hacc a giden inançlı Hıristiyanların kazıdığı haçlar yer almıştır. Rott, kilisenin yakınında, sonradan çeşmeye dönüştürülmüş, duvarlarla çevrili bir ayazmanın bulunduğunu belirtmektedir⁵ (Rott 1908: 103).

Konstantin ve Helena kilisesinin ilk inşaa tarihi açısından tartışılması güç sorunlarının yanısıra, mimari özellikleri ve

geçirdiği değişimler konusunda da tartışılan yönleri bulunmaktadır. Yapıda ayrıntılı çalışmış olan Restle, kilisenin üç ayrı dönem geçirdiğini öne sürmektedir. Araştırmacıya göre, 500

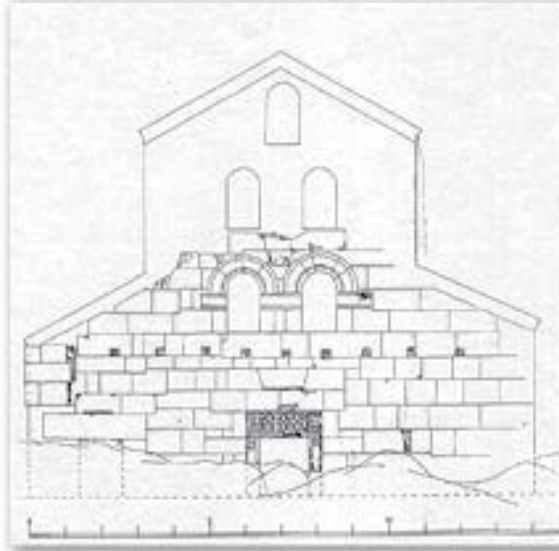
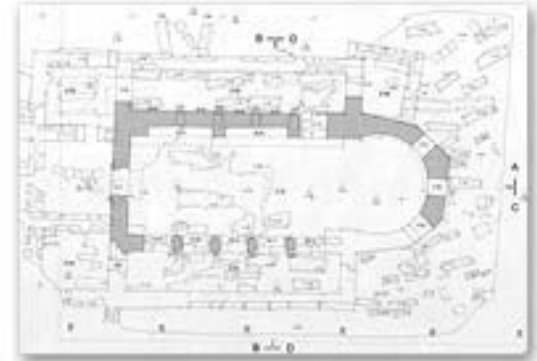
yılı civarı veya 6. yüzyıla tarihlenen ilk yapı üç nefli bazilikal planlıdır.

Apsis içten merkezi içeride yuvarlak,

dıştan çok cephelidir. Nefler birbirlerinden sütunlarla ayrılmaktadır. Yan nefler tek, orta nef çift pahlı çatıyla örtülmüştür; orta nefin üst seviye duvarlarında pencereler bulunmaktadır.

Restle, tarih vermeksizin yapının ikinci dönemindeki değişimleri tanıtmaktadır⁶: Bu yapı döneminde nefleri ayıran desteklerin arasına payeler örülerek, orta nefin üzeri takviye

ya kemerli tonozlar, yan neflerin üzeri ise tonozlarla örtülmüştür. Böylece, orijinal yapının oranları değişmiş, her üç nefi örten çift pahlı çatı eskisine oranla 5.5 m. kadar alçalmıştır.

karşılaştırarak, 5. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirmektedir. Aynı yazar, Kappadonya'daki Erken Dönem kagir yapıları ele aldığı iki ciltlik yayınında (1979: 171), kilisenin ilk inşaaşının 500 yılı civarı veya 6. yüzyılın başı olması gerektiğini savunmaktadır.

⁵ 1996 yılındaki çalışmalarımız sırasında, yöre halkından kemer aralarının 1970'li yıllarda örüldüğünü öğrendik.

⁶ Buna karşılık Rott (1908: 107), yapının üzerinin bölgeye yapılan ilk Arap akınlarından sonra tonozla örtüldüğünü belirtir. Bölgedeki ilk Arap akını Mu'aviye döneminde, 647 yılında gerçekleşmiş ve bu tarihte Kayseri Arapları'nın eline geçmiştir bkz.. Restle 1978: 974

Bu nedenle orta nef yan duvarlarının üst seviyesindeki pencereler yok olmuştur. Bundan sonra yan neflerin tonozları çökmüştür. III. Yapı döneminde (ki bu Rott'un ziyaretinden kısa bir süre önce gerçekleşmiştir), yan nefleri ayıran kemerlerin araları örülmüştür⁷. Yapının İnşa tarihi, geçirdiği değişimler ve mimari özelliklerine ilişkin benzer sorular duvar resimleri için de geçerlidir. Günümüzde kilisenin orta nefinin kuzey ve batı duvarlarında fresko kalıntıları bulunmaktadır. Bugün görülebilen duvar resimlerinin büyük bir bölümü Ötügen tarafından yayınlanmış, 11.yüzyıl veya sonrasına tarihlendirilmiştir⁸. Ancak yapıda günümüze gelemeyen duvar resimlerinin varlığı bilinmektedir: Strykowski (1903: 201), mimarı Smirnov'un notlarına dayanarak, kilisenin duvarlarında iki farklı döneme ait duvar resimlerinin bulunduğunu, daha erken tarihlili olanlarının sadece apsiste yer aldığını (günümüzde tümüyle yok olmuş) belirtmektedir. Yazar, apsistin solunda ayakta duran figürler, apsist kemerinin içinde, koyu mavi madalyonlar bulunduğunu söylemektedir. Daha geç tarihlili duvar resimlerinin isle kaplı olduğunu, apsiste üst üste iki şerit halinde havari ve aziz figürleri, onların da üstünde bir tahta ve iki yanında ayakta meleklerin bulunduğunu belirtmektedir. Mimarı Smirnov'dan sonra yapıyı ziyaret eden Rott, kilisenin tonozla örtülmesinden sonra yapılan duvar resimlerinin dökülmüş ve isle kaplanmış olduğunu belirtir (1908: 107-108).

⁷ 1996 yılında yaptığımız çalışmamız sırasında, yöre halkından kemer aralarının 1970'li yıllarda örüldüğünü öğrendik.

⁸ Ötügen (1987:125-145), orta nefin kuzey duvarında görülen İncil konulu „İsa'nın Doğumu“, „Lazarus'un Diriltilmesi“ ve „Kudüs'e Giriş“ sahnelerinin yanısıra, üzerinde Emmanuel İsa figürü bulunan bir haçın iki yanındaki Aziz ve Azize (Marti-Martire) figürlerinden oluşan bir sahneyi, doğu köşedeki Asker Azizler Demetrios, Prokopios, Eustathios, Merkürios ile Aziz Neophytos'u, ayrıca Bağmelekler Mikael ile Gabriel figürleri ile tanımlanamayan bazı figürleri tanıtmıştı.

Simirnov'un apsiste görüp tanımlayamadığı figürlerden, alt sıradaki Aziz Gregorios ve Aziz Epiphantos, üst sırada meleklerle çevrili Pantokrator İsa'yı, ayrıca Azia Leuklos'u tanıdığını; orta nef duvarlarında, „Kahin Kırılan Secdesi" sahnesini nef olarak, „Bir Haçın İki Yanındaki Konstantin ve Helena" figürlerini ise ışığın kötü olması nedeniyle, kesin olmamakla birlikte gördüğünü belirtmektedir. Rott'a göre resimlerin tümü aynı zamana ve İkonoklasmus sonrasına aittir. Buna karşılık Restle (1979: cilt 1, 42), duvarlarda görülen resimlerin, altlarındaki sıvaların bileşimindeki farklılıklardan dolayı farklı dönemlere ait olduklarını öne sürmektedir. Restle, diğer resimler için Rott'un görüşlerini tekrarlayarak, II yapı dönemine ait kemerde bir azize, toncunun güneybatı köşesinde „Anastasis", kuzeybatı köşede „Tahtta İsa ve Meryem", bunun karşısında „Göğe Çıkış"tan parçalar, apsiste „Tanrı Görüntüsü" veya „Deesis" sahnelerinin bulunduğunu eklemektedir. Resimlerin en geç 12. yüzyıl sonu ile 13. yüzyıl başına ait olmaları gerektiği görüşünü önermektedir.

Yukarıda kısa tanımları yapılan, Kapadokya'daki Erken Bizans dönemine ait üç nefli bazillikal planlı yapılardan Konstantin ve Helena kilisesi, gerek nispeten iyi korunmuş olması, gerek duvar resimleri barındırması açısından ayrı bir önem taşımaktadır⁹.

Kilisenin kuzey ve güney nefleri günümüzde yıkıktır. Orta nefin kuzey ve batı duvarları ile apsis büyük oranda ayakta¹⁰. Nefin içi ve yapının çevresi, düşen molozlarla dolmuş ve zemin yükselmiştir¹¹.

⁹ Yapı hakkında bugüne kadar yayımlanan araştırmalar kronolojik olarak şunlardır: Hamilton 1842:cilt 2, 297; Strykowski 1903: 67-68, 159, 201, Abb. 55 (plan)-57; Rott 1908: 102-108, Abb. 30 (plan)-31; Lafontaine-Dosogne 1958: 465-477, bil s. 471-472; N. ve M. Thierry 1963: 29-30, Lev. XII a-c; Gough 1965: 8-9; Krautheimer 1965: 123; Giovannini 1972: 86, Abb. 36 (plan); Pratt 1975: 6-7; Nausch 1976: Abb 159-161; Restle 1978: 968-1115, bil.süt. 984; Restle 1979: 2 cilt , 36-42, Abb. 16 (plan), 17 (batı cephe), 18 (güney cephe restitüsyonu), 19 (doğu cephe); Hild ve Restle 1981: 140-141; Ötügen 1987: 125-145. Bu yayınların kısa tanımları için bkz. Pekak 1998a: 104-107.

¹⁰ Yapı tanıtımı için bkz. Pekak 1998 a; Pekak 1998 b.

¹¹ Kilise, yapıyı 1976 yılında gören M. Restle'nin ziyaretinden sonra, Ocak 1977 tarihinde, bir gece yansı dinamit kullanılarak yıkılmak istenmiş, patlama sonrasında, orta nefi örten tonoz, apsis yarı kubbesi ve güney nef destekleri, orta nefin güney duvarı çökmüştür. Yapı G.E.E.V.A.YK'nun 11.03.1977 tarihinde aldığı bir kararla tescil edilmiş ve "tamamenyle yok edilmeyip onarılmak suretiyle korunmasına" karar verilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Pekak 1998 a: 108

Yukarıda da belirtildiği gibi yapı, tarihi, mimari ve duvar resimleri açısından birçok soru içermektedir. Bu soruların hiç olmazsa bazılarının yanıtlanabilmesi için yapının daha fazla tahrip olmaması ve bilimsel çalışmaların başlaması gerektiği düşüncesiyle, 1996 yılında Niğde Müzesi başkanlığında „koruma, Kurtarma ve Kazı“ çalışmalarına başlanmıştır.

1996 yılında başlatılan kurtarmaya yönelik kazı çalışmalarına 2011 yılına kadar devam edilmiştir. 2010 yılında, Bakanlar Kurulu kararı ile kazı başkanı olarak M. Sacit Pekak görevlendirilmiştir. Aradan geçen 16 yıl boyunca, genellikle ağustos aylarında 30'ar günlük çalışma sezonlarında çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar büyük çoğunluğu Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğrencileri ve farklı üniversitelerden hocaların da katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Her çalışma sezonu sonu bilgi ve bulgular, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından her Mayıs ayının son haftasında dü-

zenlenen "Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumları"nda bildiriler olarak sunulmuş, bildiriler yayımlanmıştır. Ayrıca, ulusal ve uluslararası pek çok kongre, sempozyum ve bilimsel toplantılarda kilise ve yapılan çalışmalara ilişkin bilgi sunulmuştur.

16 yıllık yoğun emek gerektiren çalışmalar sonrasında, Konstantin ve Helena kilisesinde gerçekleştirilenler bir kaç başlık halinde özetlenebilir: 1) Her şeyden önce ve önemlisi yapının yok olması engellenmiş, gelecek kuşaklara aktarılabilmesi sağlanmıştır. Bu amaçla, kilisenin etrafı, mülkiyet sınırları gözetilerek, sağlam demir parmaklıklı bir çevre duvarı içine alınmıştır. 2) Doğanın olumsuz koşullarını engellemek için kilisenin üzeri çelik ayaklar üzerine oturan bir çatı ile kaplanmıştır. 3) Kilisede bilimsel arkeolojik çalışmalar yapılmış, gün ışığına çıkan eserlerin envanterlik niteliği taşıyanları Niğde Müzesi'ne teslim edilmiştir. 4) Kilisedeki fresko tekniği ile yapılan duvar resimleri, Y. Restoratör Gülseren Dikilitaş,

Niğde Müzesi Müdürü Fazlı Açıkgöz ve farklı uzman ekiplerin çalışmaları sonrasında, kurtarılmıştır.

5) Kilisenin kuzeybatısına, içinde deposu da bulunan bir kazı evi; kuzeydoğusuna bir bekçi/biletçi kulübesi yaptırılmıştır. 6) Kazılar sırasında bulunan pek çok sayıdaki mezardan çıkarılan yaklaşık 300 bireye ait iskelet, Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü laboratuvarlarında antropolog Dr. Gülfem Uysal'ın incelemesine verilmiştir. Dr. Uysal'ın çalışmaları sonrasında "Andaval İnsanı" hakkında önemli bilimsel bilgiler elde edilecektir. 7) Çevre halkının ve özellikle köyde yaşayan çocukların eski eserler konusunda bilinçlendirilmelerine çalışılmıştır. Son söz olarak, uzun yıllarımızı alan, büyük özveriler ile kurtardığımızı düşündüğüm Niğde, Aktaş, Yenimahalle Konstantin ve Helena Kilisesi'nde, planlanan dört veya beş yıllık bir çalışma sonrasında, rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri tamamlanmış; çok gerekli yerlerinde restorasyon uygulamaları gerçekleştirilmiş, çevre düzenlemesi bitirilmiş önemli bir kültür mirası eserin öncelikle Niğde'ye ama aslında tüm dünyaya kazandırılmış olması büyük bir kıvanç vesilesi olacaktır.

Prof. Dr. M. Sacit Pekak, Hacettepe Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Beytepe/ANKARA